

Gajewska, Halina

60-lecie badań archeologicznych w Porolissum

Archeologia Polski Środkowowschodniej 6, 274-277

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRONIKA – THE CHRONICE

HALINA GAJEWSKA

60 – LECIE BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH W POROLISSUM

Badania archeologiczne w Porolissum rozpoczęte jeszcze w końcu XVIII w. jako odkrycia przypadkowe, kontynuowane następnie w XIX w. i na początkach XX w., dopiero w 1939 r. przybrały formę systematycznych wykopalisk, kontynuowanych na dużą skalę do dnia dzisiejszego. Badania systematyczne rozpoczął ośrodek archeologiczny w Cluj, pod kierownictwem C. Daicoviciu, dziś kontynuuje je z ramienia tej samej placówki, to znaczy Instytutu Archeologii i Muzeum Archeologicznego w Cluj – uczeń jego uczniów, prof. dr Nicolae Gudea. Publikacje wyników badań ukazują się systematycznie w czasopiśmie „Acta Musei Porolissensis” wydawanym w Zälău, wzg. Cluj, miasteczku w pobliżu którego znajduje się omawiane stanowisko. Ponadto opracowania ukazują się w serii „Bibliotheca Musei Napocensis”, wydawanej w Cluj.

Porolissum, jako rzymski kompleks pograniczny fortyfikacyjno-militarno-osadniczy (ryc. 1), usytuowane zostało na wschód od przełęczy Brama Meseszu, na północnym skraju gór Mesesz, stanowiących północną część Karpat Wschodnich. Pod warstwami rzymskimi w trakcie wieloletnich badań stwierdzono wyraźne ślady osadnictwa dackiego w postaci: małego fortu otoczonego wałem, nekropoli oraz skarbów.

Z chwilą wkroczenia na ten teren wojsk rzymskich natchmiast przystąpiono do kompleksowego tworzenia wielkiego założenia militarnego, składającego się z 3 linii obronnych, dwóch castrów otoczonych murami obronnymi, miasta i osad cywilnych, a ponadto dużej ilości wież sygnalizacyjno – obserwacyjnych na zboczach gór, burgów i małych fortów. W centrum tego kompleksu wojskowego powstało miasto, które szybko rozkwitło, stając się centrum produkcyjnym i handlowym. W tej formie utrzymało się długo. Jeszcze po opuszczeniu Dacji przez wojska i administrację rzymską miasto istniało i pełniło swą rolę aż do V-VI w., oczywiście w coraz to skromniejszej formie.

Z okresu wędrówek ludów na terenie kompleksu Porolissum odkryto grób huński ze skarbem monet, co wydaje się sugerować przemarsz Hunów przez pobliską przełęcz. W VIII-IX w. na ruinach spalonego miasta rzymskiego wybudowano fortyfikację na wzniesieniu Camini, a z IX-XI w.

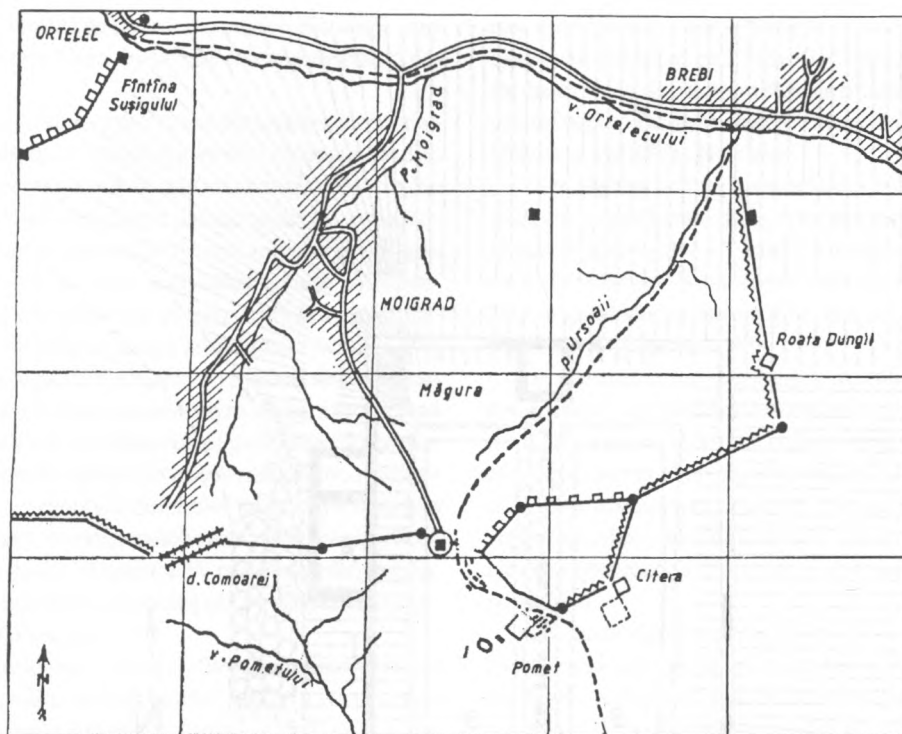
pochodzą odkryte w pobliżu wykute w skałach pieczary, które pełniły funkcję kościołów. Historia badań archeologicznych jest długa, lecz świetnie dokumentowana¹.

Uwagę badaczy zwrócił fakt, że niemal od momentu wzniesienia kompleksu fortyfikacyjno-osadniczego Porolissum, zaczął on pełnić swą rolę nie tylko obronną i stróżującą, ale handlową i celną. Sposób rozpoznania topograficznego terenu budzi podziw, każda wieża sygnalizacyjno-obserwacyjna umieszczona jest tak, aby sygnały z niej widoczne były tylko z tych wież, z którymi utrzymywała łączność wzrokową. Każdy odcinek tak zwanego „martwego pola” został osłonięty odcinkami wałów, które między innymi kryły przebieg dróg komunikacyjnych. Cały zresztą odcinek tzw. „limesu dackiego”, położony w Karpatach pomyślany był tak, aby system wczesnego ostrzegania działał szybko i niezawodnie, dając sygnały do castrów położonych w nizinach i przy przełęczach wewnętrznego łuku Karpat. Z castrów tych natchmiast mogło wyjść wojsko rzymskie i nie wpuścić nieprzyjaciół do przełęczy, bądź też, w najgorszym przypadku, nie wpuścić go w obręb Imperium. Z założenia wojska wychodzące z castrów starały się wychodzić poza przełęczę i staczać bitwę na terenie „extra provinciam”. Z najbardziej na północ wysuniętych wież sygnalizacyjno – obserwacyjnych wiadomości przekazywano przy pomocy światła nocą, dymu zaś w dzień. Sygnały te przekazywano natchmiast z wieży do wieży tak, że castra w Porolissum, jak również położone w dolinach castra całego limesu karpackiego, oddalone od 30-stu do 60-ciu kilometrów od wieży, która pierwsza dała sygnał – odbierały ostrzeżenie w ciągu 6 do 8 minut².

arheologicc pîna în anual 1977), „Acta Musei Porolissensis”, XIII, Zälău 1989, 1178 ss. (s. 33-48 - pełna bibliografia do 1977 r.); tenże, Porolissum. Res publica Municipii Septimii Porolissensium, Bucuresti 1986; tenże, Porolissum. Der Schlusstein des Verteidigungssystems der Provinz Dacia Porolissensis, „Kleine Schritten aus dem Vorgesellschaftlichen Seminar der Philipps Universität Marburg”, H. 29, Marburg 1989, 98 ss., 42 ryc. (rec. H. Gajewska, Kw. HKM, R. 40, 1992, nr 1, s. 105); N. Gudea, Porolissum, Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman, Vol. II, Vama romana. Monografia arheologică. Contributii la cunoasterea sistemului vama din provinciile dacice, „Bibliotheca Musei Napocensis”, XII, Cluj - Napoca 1996, 449 ss., 85 tabl., 61 fig..

² System sygnalizacyjny „limesu dackiego” został wielokrotnie sprawdzony przez archeologów z Cluj - Napoca. Autorka w 1965 r. brała udział w jednym z takich eksperymentów.

¹ N. Gudea, Porolissum, Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman, Vol. I (Cercetari si descoperiri



- amfiteatr
- castrum zbadane, castrum zinventaryzowane
- miasto
- burgus
- wieża sygnalizacyjno-straznicza
- droga
- - - - - hipotetyczny przebieg drogi
- ~~~~~ wał ziemny
- +++++ ziemno-kamienna podwójna osłona drogi
- mur obronny z wiezami

Ryc. 1. Plan kompleksu fortyfikacyjno-osadniczego w Porolissum.

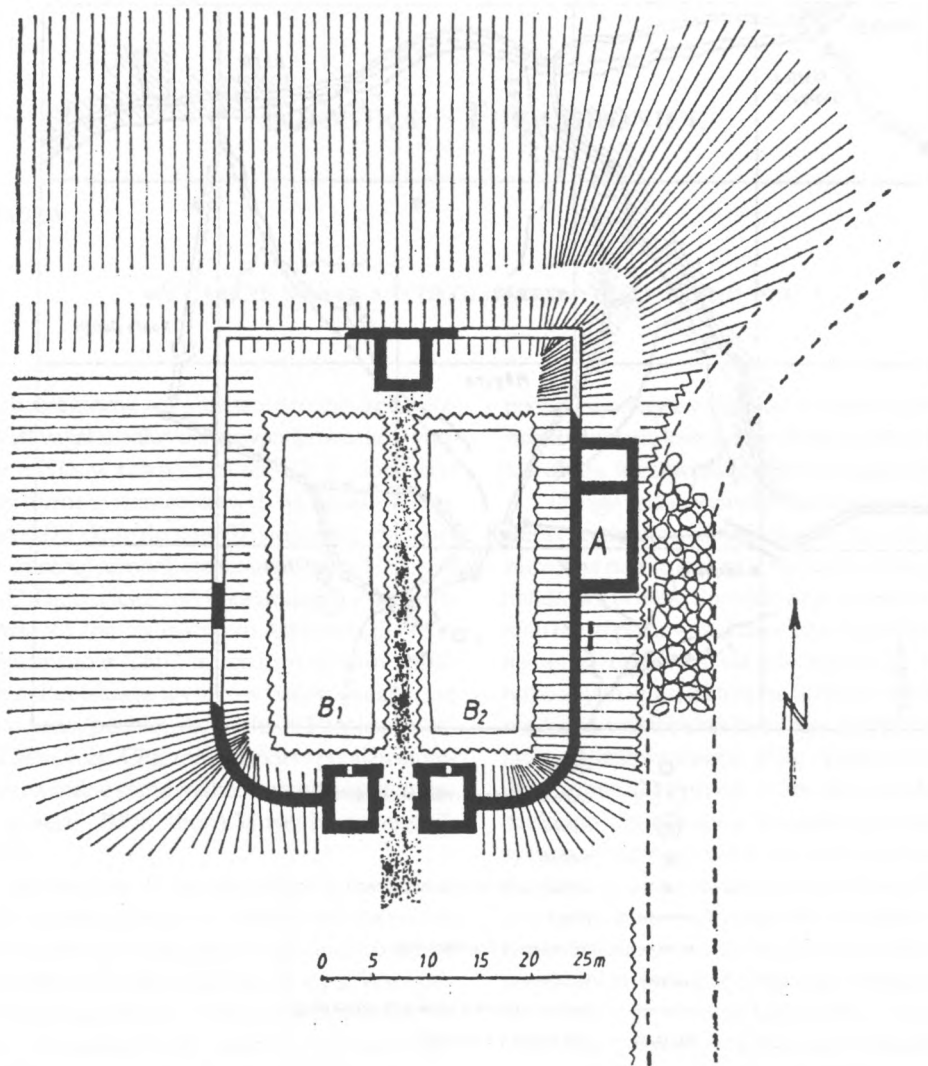
Cywilizacja i kultura rzymska w północnej Dacji już od początku II w. n.e. objęły wszystkie domeny życia ludności cywilnej i wojska zarówno w zakresie wytworów kultury materialnej jak wierzeń religijnych, a nawet języka.

Duże zgrupowania wojska na granicy, które stworzyło administrację typu „*manu militaris*” z wprowadzonym rzymskim prawem i przepisami finansowymi, w połączeniu z osadzaniem się byłych wojskowych, weteranów wraz z rodzinami oraz osadników rzymskich przybyłych za wojskiem, zwłaszcza rzemieślników i kupców stworzyło w krótkim czasie obraz życia nie odbiegający od innych wielkich stolic prowincji rzymskich w Europie.

Porolissum, stając się stolicą prowincji Dacia Porolissensis, wprowadziło rzymski porządek, sposób życia i sposób myślenia, które przetrwały jeszcze około 300 lat, nawet w niesprzyjających warunkach permanentnej wojny, przemarszu obcych najeźdźców i ogólnego chaosu.

Elementy zastanej kultury dackiej, widoczne przez cały okres panowania rzymskiego przetrwały w formie przedmiotów życia codziennego wszystkie zakrety historii, przez które przeszedł interesujący nas obszar północnej Dacji, łącząc się z nową formą kulturową, a mianowicie chrześcijaństwem, co widoczne jest w szeregu odkrytych grobów, nagrobków, przedmiotów i miejsc kultowych.

Załogę kompleksu fortyfikacyjnego Porolissum stanowiły: oddziały Legio III Gallica, Legio VII Gemina Felix i Legio XIII Gemina, ponadto cohors I Ulpia Brittonum, cohors I Hispanorum Quingenaria, cohors I Hispanorum Pia Fidelis, cohors I Augusta Ituaeorum, cohors III Dacorum (?), cohors V Lingunum, cohors VI Thracum. Potwierdzone jest to licznymi źródłami, jak dyplomy wojskowe, inskrypcje honoryfikacyjne, na budynkach, inskrypcje wotywnie, nagrobne, stemple na ceglach i dachówkach. Nie można jednakże dość precyzyjnie określić czasu stacjonowania niektórych spośród wymienionych oddziałów.



Ryc. 2. Rzymska stacja celna w Porolissum: A – Biuro celne; B₁, B₂ – baraki żołnierski (wg Gudea, t. II, fig. 4).

Na terenie miasta Porolissum, osad i umocnień, bardzo rozwinięta była produkcja rzemieślnicza i to nie tylko na potrzeby miejscowe, ale i na eksport. Import obejmował w pierwszym rzędzie ceramikę terra sigillata z Galii, Rheinzabern i późną ceramikę z Westendorf, amfory italskie, pannońskie i z Górnej Mezji. Naczynia dekorowane sprowadzano z Dacji Środkowej, natomiast bardziej luksusowe wyroby metalowe, w tym srebrne i ołowiane, również z Dacji południowej. Na miejscu produkowano bardzo wiele towarów, zwłaszcza szkła, szczególnie okiennego, które w postaci rumoszu zalega wewnątrz wszystkich odkrytych pomieszczeń. W znacznej ilości produkowano ceramikę, zwłaszcza budowlaną: cegły i dachówki, ponadto wyrabiano imitacje importowanych naczyń glinianych a także ceramikę terra sigillata³.

Śśród wyrobów metalowych spotykamy w ogromnych ilościach broń, ekwipunek żołnierski, elementy sprzętu i wyposażenia wojska, ponadto ozdoby, apliki, fibule, figurki itp.

Odkryte warsztaty szklarskie prócz wyrobu szkła okiennego wyspecjalizowane były w produkcji paciorków białych, zielonych (z tlenkiem miedzi), zielonych o odcieniu butelkowym. Na miejscu wyrabiane były: pierścionki, gemmy, naczynia szklane, stołowe, farmaceutyczne i toaletowe. Wszystkie wyrabiane przedmioty świadczą o bardzo wysokiej stopie życiowej mieszkańców zespołu fortyfikacyjno-miejskiego Porolissum.

Dość duży import przedmiotów luksusowych w początku II w. n.e. bardzo zmniejsza się już pod koniec II w., kiedy to następuje apogeum produkcji miejscowej. Terra sigillata porolissensis eksportowana była nie tylko do prawie wszystkich castrów na terenie dzisiejszej Transylwanii, ale również na obszary dzisiejszej Oradii, Satu Mare, Baja Mare, jak rów-

³ N. Gudea, Porolissum, Un complex..., Vol. I, s. 194-198; 440-453; 453-472.

niez do Pannonii, czy też na obszar dzisiejszej Słowacji – np. przedmioty odkryte w Nitra, być może i na ziemi Polski południowej.

Kompleks fortyfikacyjny Porolissum, największy i najpotężniejszy na północnej granicy prowincji rzymskich w Europie niewątpliwie utrzymywał stosunki handlowe nie tylko z ludnością autochtoniczną, ale i z barbarzyńcami „extra provinciam”. Niebawym zjawiskiem w tak militarnym, pogranicznym zespole osadniczym jest odkryty tutaj amfiteatr. Wzniesiony został w formie kamiennej na miejscu „zniszczonego ze starości” wcześniejszego amfiteatru – w roku 158, co potwierdza inskrypcja. Świadczy to z jednej strony o bardzo ustabilizowanym i zromanizowanym życiu, z drugiej zaś o dużej ilości widzów korzystających z tej rozrywki. Przyjmuje się, że miasto liczyło około 10 tysięcy mieszkańców, załoga zaś wojskowa wszystkich obiektów militarnych – około 5-7 tysięcy żołnierzy, w momentach zaś większych zagrożeń liczba ta dochodziła do 10 tysięcy. W rachubę należy wziąć także okoliczną ludność miejscową oraz licznych, przybyłych w celach handlowych.

Porolissum było prócz swoich funkcji podstawowych także miejscem handlu i stałych targów. Ogółem więc można mówić o liczbie około 50 tysięcy ludzi korzystających nie tylko z dróg i miejsc noclegowych, z atrakcji w amfiteatrze i łaźniach, znajdujących się w pobliżu castrum, ale i przeżyć religijnych w licznych monumentalnych świątyniach bardzo różnorodnego kultu.

Dynamiczny rozwój ośrodka stołecznego prowincji Dacia Porolissensis spowodowany był również istnieniem także, w obrębie fortyfikacji rzymskiej – stacji celnej przygranicznej (ryc. 2). Stacja celna znajdowała się wewnątrz zabudowań militarnych. Zbudowały ją: cohors V Lingonum, cohors III Dacorum, Itu (raei sagittari), co poświadczono jest stemplami na ceglach i dachówkach użytych do wzniesienia tych budynków. Najwięcej cegieł stemplowanych odkryto w pobliżu budynku biura celnego, przy czym stwierdzono dużą różnorodność form liternictwa. Dużą ilość stempli na materiałach budowlanych odkryto także w sąsiedztwie budynku, przy jego ścianie wschodniej oraz w baraku żołnierskim nr 1. Stacja celna miała formę prostokąta otoczonego murami, które od strony południowej były zaokrąglone na narożnikach, środkiem między barakami prowadziła kamienna droga z bramy południowej, do której wchodziła zakrętem od strony wschodniego boku, przy którym na zewnątrz mu-

rów znajdowało się biuro celne⁴. W obydwu barakach stacjonowali żołnierze, po 25 do 50 w każdym. Załoga zmieniała się dość często, w ostatnim okresie przed opuszczeniem Dacji przez wojsko i administrację załogę stacji stanowili nawet Dakowie w służbie rzymskiej.

Szczególną uwagę zwraca fakt, że na terenie stacji celnej odkryto stosunkowo dużą ilość narzędzi do pisania: żelaznych i brązowych – 15 sztuk. W mieście Porolissum takich narzędzi odkryto 13, na terenie castrum Pomet w Porolissum – 25, w pobliskim castrum Buciumi – 17, natomiast w całej Pannonii dotychczas – 48.

Przypuszcza się, że żołnierze nie tylko stanowili ochronę stacji celnej, ale także uczestniczyli w samym procesie celnym. Wydaje się o tym świadczyć między innymi odkryta pieczęć żelazna P(orulissum) odkryta w baraku nr 1, którą odbijano na oclonym towarze. To ostateczne odkrycie wydaje się potwierdzać starą hipotezę W. Domaszewskiego, że stacje celne graniczne w Imperium Rzymskim miały organizację wojskową.

Badaczy zajmujących się rzymskim systemem celnym zastanawia fakt, że dotychczas nie odkryto odpowiadających sobie stacji celnych po obydwu stronach Dunaju. Zawsze była tylko albo z jednej, albo drugiej strony. Na terenie Dacji do 118 r. nie ma żadnych źródeł, które świadczyłyby o istnieniu systemu celnego. W okresie panowania Hadriana mamy wzmianki o istnieniu urzędników pobierających cła w miastach położonych wewnątrz prowincji, za panowania Antonina Piusa potwierdzone jest *societas conductorum*, natomiast o systemie celnym pełnym mówi się dla okresu Marka Aureliusza (160-175) i Kommodusa (175-192). Rozróżniamy w tym czasie: małe stacje celne, liczące 3-5 osób jak np. w Tibiscum czy Micia oraz duże 10-15 osób personelu w: Porolissum, Apulum, Ulpia Traiana, Partiscum, Drobeta, Dierna, Sucidava i inne. Ogółem stacji celnych skierowanych działalnością na zewnątrz znamy 10: Sucidava, Drobeta, Dierna, Moldova Veche, Translederata, Partiscum, Ampelum, Porolissum, Angustia, Romula oraz około 20 stacji celnych do wewnątrz prowincji: Praetorium, Tibiscum, Pons Augusti, Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Potaissa, Napoca i inne. Ogółem zatrudnionych we wszystkich stacjach było od 250 do 300 niewolników-celników (por. przyp. 1, t. II, *passim*).

System celny Dacji najprawdopodobniej upadł w latach 250-275, choć cyrkulacja monetarna utrzymała się jeszcze długo.

⁴ N. Gudca, *Porolissum...*, Vol. II, s. 87 - 99 (system celny Dacji).